

UYG‘ONISH DAVRI G‘ARB ADABIYOTI

Amonova Shaxnoza Abdialimovna

Ona tili va adabiyot o`qituvchisi

Annotatsiya: *Ovrupa Uyg‘onish adabiyoti asoslari, Italiya Uyg‘onish adabiyoti Petrarka ijodi; Bokachcho ijodi. Fransiya adabiyoti. Rable ijodi Dante Aligeri ijodi*

Kalit so'zlar: *Renessans, gumanistlar, Antik adabiy merosi , Dante Aligeri ,” Ilohiy komediya”, Petrarka, Bokkachcho, “Dekameron”, Rable, “Gargantya va Pantagryuel”.*

Ovrupa o‘rta asrlar tamaddunining yakunlanishi insoniyat tarixida Uyg‘onish(yoki ilm-fanda qabul qilingan, fransuz atamasi Renessans) nomini olgan ajoyib davr bilan bog‘liq. Uyg‘onish antik yoki o‘rta asrlarga nisbatan ancha qisqa muddat davom etgan bo‘lsa-da, fan va madaniyatda erishilgan ulkan yutuqlar uni alohida bir bosqich sifatida e’tirof etish imkonini beradi. XIV asrning o‘rtalarida Italiyada, XV asrning ikkinchi yarmida Fransiya, Angliya, Ispaniya, Germaniya va Niderlandiyada katta iqtisodiy, ijtimoiy o‘zgarishlar yuz berdi. Ovrupa ning turli mamlakatlarida yuz bergan bu protsessni italyanlar – Kvinkvechento, fransuzlar – Renessans, nemislar – Reformatsiya, umuman olganda Uyg‘onish deb ataganlar. O‘rta asrlar feodalizmi sharoitida shakllana boshlagan kapitalistik munosabatlar G‘arbiy Ovrupa da Renessans (Uyg‘onish) harakatining paydo bo‘lishiga asos bo‘ldi. Madaniyat tarixida Renessans nomi bilan yuritiladigan ushbu harakat dastlab Italiyada (XIV) va keyinchalik Ovrupa ning boshqa mamlakatlarida ham yuzaga keladi. Ishlab chiqarish shakllarining yangi kurtaklari–manufakturaga o‘tish, buyuk geografik kashfiyotlar (Ovrupa uchun Amerikaning kashf etilishi, Hindistonga dengiz yo‘lining ochilishi) va dunyo miqyosida savdo-sotiqning rivojlanishi absolyutizmning g‘alabasi natijasida

feodal tarqoqlikka chek qo'yilib, milliy davlatlarning paydo bo'lishi, buyuk dehqonlar urushi va xalq qo'zg'olonlari – bular ijtimoiy hayot va ijtimoiy tushunchada qator yangiliklar tug'diradi. Antik madaniyat ta'sirida Italiyada san'at mislsiz darajada yuksaldi. Italiya, Fransiya, Angliya, Ispaniya va Germaniyada yangi zamon adabiyoti vujudga keldi. Uyg'onish davri madaniyatining ahamiyati uning feodal tuzumi va cherkovga qarshi g'oyaviy kurash olib borishi bilan belgilanadi. Shaxs erkinligi va uni cherkov sirtmog'idan ozod etish hamda dunyoviy madaniyat yaratish uchun o'z bilim va kuchlarini sarf etgan bu titanlar – o'zlarini gumanistlar (lotincha – humanis ya'ni insoniylik) deb atadilar. Inson shaxsini ulug'lash, kishi ongini dinning sarqitlaridan tozalash, tabiat va jamiyatni inson manfaatlariga xizmat ettirish uyg'onish davrining muhim xususiyatlari hisoblanadi. Uyg'onish davrining xususiyatlaridan yana biri antik madaniyatga bo'dgan munosabatda namoyon bo'ladi. Gumanistlar o'zlarining ilg'or fikrlarini asoslash va kelajakka ishonch bilan qadam tashlash uchun antik davr ulug'siymolari ijodiga murojaat qiladilar. Ular rim va grek adabiyoti janrlarining turli uslub shakllarigagina emas, balki ularning tarixiy manbalari, g'oyaviy mazmuniga ham diqqatlarini qaratdilar. Italyan olim va yozuvchilari, jumladan birinchi gumanist Bokachcho unutib yuborilgan qadimgi qo'lyozmalarni qidirib topishga kirishdilar. Uyg'onish davrining yana bir xususiyati shundaki, gumanistik adabiyotning rivoj topishi va uning realistik mazmunda bo'lganligidadir. Gumanistlar antik manbalardan tenglik va adolat uchun kurash g'oyalarini oldilar. Antik adabiyotning bunday xususiyatlaridan ta'sirlanish F.Rablening "Gargantuya va Pantagryul", M.Servantesning "Don Kixot", V.Shekspir va Q.Marloning tragediyalarida yaqqol gavdalanadi. Xalq turmushidan olingan tematik obraz va folklor motivlari Bokachcho va M.Novarskaya ijodida yaqqol ko'zga tashlanadi. Uyg'onish davri vakillari yangi gumanistik ideallar uchun kurashda antik meros bilan bir qatorda ikkinchi zo'r manba – xalq ijodidan ham foydalanganlar. Xalq yaratgan asarlarning mazmuni, obrazlar sistemasi, shakli, jamiyat hayotining turli

tomonlarini xalq nuqtai nazaridan baholashi bilan gumanistlarga katta ta'sir etgan. Tenglik, adolat, vijdon erkinligi g'oyalari va hayotni sevish, dunyo lazzeatlaridan foydalana olishni gumanistik yozuvchilar faqat folklordagina topadilar. Uyg'onish davrining eng buyuk gumanist yozuvchilari Bokachcho, Ramble, Servantes va Shekspir ana shu tuganmas manbadan to'la foydalanganlar. Ovrupa mamlakatlari gumanizmi va realistik san'atining shakllanishida antik va xalq elementlari bilan bir qatorda italyan gumanizmi va adabiyoti ham katta rol o'ynagan. Uyg'onish davri avval Italiyada XVI asrda boshlangan bo'lib, Fransiya, Germaniya, Ispaniya, Angliya va boshqa mamlakatlarda san'at va adabiyotning rivojlanishida antik meros, xalq ijodi bilan bir qatorda italyan gumanizmi, Petrarka va Bokkachcholarning roli ham nihoyatda katta bo'lgan. Antik madaniy meros bilan qiziqish, xalq ijodidan foydalanishning o'zi ham boshqa Ovrupa mamlakatlarida italyan gumanizmi ta'siri ostida boshlangan edi. Ovrupa Uyg'onish harakatining ilk vatani – Italiyada kapitalistik sanoatning dastlabki shakli – manufaktura yuzaga keladi. Mamlakatning bir qancha shaharlarida savdo-sotiq tez sur'atlar bilan rivojlanadi. Venetsiya va Genuya savdo bilan mashhur bo'lgan bir vaqtda Florensiya sanoat va bank ishlari bilan shuhrat qozonadi. Bu yerda jun va ipakchilik sanoati avj oladi. Ishchilar bir korxonaga birlashtiriladi va ularni ekspluatatsiya qilish kuchayadi. Binobarin, bu davr dastlabki kapital to'plash davri edi. Italiyada shahar-respublika tartiblarining g'alaba qilishi, hunarmandchilikning va savdosotiqning tez rivojlanishi Renessans harakatining hammadan oldin shu mamlakatda yuzaga kelishiga zamin hozirladi. Mamlakat madaniy hayotida misli ko'rilmagan yangiliklar yuz bera boshlaydi. XIII-XVI asrlar mobaynida Italiya shaharlarida 22 universitet ochiladi; ularda ilohiyot ilmi emas, balki huquqshunoslik, meditsina fanlari o'rgatiladi. Antik tarix, adabiyot va san'atni o'rganish dunyoviy fanlarning rivojiga, shubhasiz, jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Bu o'zgarishlar XV-XVI asrlarda buyuk geografik kashfiyotlarni keltirib chiqaradi. Matematika, fizika, astronomiya fanlari sohasida erishilgan qator yutuqlar

Uygʻonish davrida faqat gumanitar bilimlar emas, balki tibbiyot fanlarining ham rivojlanganligidan darak beradi. Italiya Uygʻonish davri adabiyoti – dunyoni insonparvarlik nuqtaiy nazaridan talqin qilish, insonning oʻzini Parvardigor yaratgan eng oliy va mahbub jonzot sifatida tasdiqlashi, odamzodning kuch-qudratiga ishonch, hurfikrlilik, xurofotlarga nafrat omili sifatida dunyoga keldi. Bu davr italyan adabiyotining atoqli namoyandalari Franchesko Petrarka va Jovanni Bokkachcholaridir. Petrarka lotin tilini oʻrta asrlarda paydo boʻlgan vulgar soʻz qatlamlaridan tozalagan boʻlsa, Bokkachcho nasrda adabiy tilning yaratuvchisi boʻldi. Italiyadagi Uygʻonish davrining eng gullab-yashnagan vaqti XVI asrning birinchi yarmiga toʻgʻri keladi. Yagona italyan adabiy tilining shakllanish jarayoni aynan shu davrda yakunlandi. Uygʻonish davrida italyan tasviriy sanʼatida ham jiddiy burilish sodir boʻladi. Shaharlarning taraqqiy etishi natijasida arxitektura, haykaltaroshlik va rassomlik sanʼati, badiiy adabiyot kamol topadi. Italian gumanist yozuvchilari klerikal ruhdagi adabiyotdan foydalanib, diniy syujetlarni real voqelikka bogʻlashga intiladilar. Yangi tematikaga murojaat etish badiiy tasvir usullarini ham oʻzgartiradi. Bu hol, shubhasiz, oʻrta asr adabiyotidagi allegorizmdan realizmga qarab yoʻl ochadi. Garchi yangi zamonning birinchi shoiri Dante ijodida hali simvolistik tasvirlar mavjud boʻlsa ham, lekin u asta-sekin kamayib boradi. Dastlabki gumanistlar – Petrarka va Bokkachcho asarlarida mavhum simvolik iboralar ikkinchi oʻringa qoʻyilib, realizm esa birinchi oʻringa chiqariladi, voqelikni tipik ravishda, xarakterli detallar bilan aks ettirishga kirishiladi. Italiya Uygʻonish davri adabiyotini oʻrganish florensiyalik mashhur shoir Dante Aligeri(1265–1321) ijodidan boshlanadi. U ikki katta davr oraligʻida yashab ijod qildi. Dante oʻrta asrlarning soʻnggi va shu bilan birga yangi zamonning eng avvalgi shoiri edi. Dante XIII-XIV asrlarda Italiyaning asosiy madaniy markazi boʻlgan Florensiyada tugʻildi. U sheʼriyatga erta kirib keldi va ijodining ilk davrida provans shoirlari taʼsirida asarlar yaratdi. Sheʼriyatda fors tili hukmron boʻlgan bir muhitda Alisher Navoiy oʻzbek tilida ijod qilganday, Dante

ham o‘z ona tili – italyan tilida ijod qilgan. Dante sevgilisi Beatrichega bag‘ishlab “Yangi hayot” she‘riy to‘plamini (1283–1292) chop ettirdi va unga 30 ta sonet(o‘n to‘rtlik) va kanson(qo‘shiq) kiritdi. Shoir to‘plamda Florensiya go‘zali Beatriche Portinarining o‘lmas she‘riy obrazini yaratdi. She‘rlar xronologik tartibda joylashtirilib, ularning mazmuni nasriy hikoyalar, falsafiy izohlar bilan sharhlangan. Shoir to‘qqiz yoshligida ilk bora o‘zi bilan tengdosh bo‘lgan Beatricheni uchratib, yoqtirib qoladi. To‘qqiz yildan so‘ng ular yana uchrashadilar, qizning ochiq chehra bilan ta‘zim qilishi shoirni hayajonga soladi. Shu kuni u tush ko‘radi va uni birinchi sonetida tasvirlaydi. “Yangi hayot” to‘plami G‘arbiy Ovrupa adabiyotidagi birinchi avtobiografik qissa bo‘lib, unda shoir sevgan qalbning nozik ruhiy kechinmalarini ustalik bilan tahlil qila olgan. Dante Beatrichening vafotidan so‘ng ilmiy-falsafiy masalalar bilan shug‘ullanadi. 1305-yili u roman tilshunosligi bo‘yicha dastlabki tadqiqot hisoblanuvchi – “Xalq nutqi haqida” risolasini, 1307–1308-yillari o‘zining mashhur “Ziyorat” traktatini yaratadi. “Ilohiy komediya” – Danteni butun dunyoga ma‘lumu-mashhur qilgan, italyan she‘riyatining buyuk durdonalaridan bo‘lib, shoirning o‘zi asarni “Komediya”(o‘rta asrlarda qayg‘u, g‘am bilan boshlanuvchi, xursandchilik bilan yakunlanuvchi har qanday asar komediya deb atalgan) deb nomlagan. “Ilohiy komediya”ga kirgan dostonlar “Do‘zax”, “Arosat (A‘rof)” va “Jannat” deb atalgan. Dante tasvirlagan “Do‘zax” (asarning birinchi qismi) yer markaziga voronka shaklida o‘yib tushirilgan joy bo‘lib, unda 9 pog‘onali chuqurlik bor. Gunohkor jonlar shu pog‘onali chuqurlarda azob chekadilar. Pastki pog‘onaga tusha borgan sari jon qattiqroq azoblanadi. Muhimi shu yerdaki, Dante o‘zining siyosiy muholiflarini do‘zahga tashlaydi, ayniqsa, xristian dini ruhoniylarini qattiq qoralaydi va ularni do‘zaxning so‘nggi pog‘onalariga joylashtiradi. Dantening tasviricha, “A‘rof” (poemaning ikkinchi qismi) yer kurrasiga qarama-qarshi joylashgan. Yer bilan uni katta okean ajratib turadi. Okean o‘rtasidagi orolda baland tog‘ bor. Tog‘ yetti pog‘onali bo‘lib, ulardan o‘tib borayotganida

aybdorning bittadan gunohi yuviladi, 7 pogʻonadan koʻtarilganda 7 gunoh (magʻrurlik, ichi qoralik, gʻazab, umidsizlanish, tamagirlik, mechkaylik, buzgʻunchilik) yoʻqoladi va u jannatga chiqadi. “Jannat” ham 9 qavatga boʻlinadi, jon qancha yuqori pogʻonaga koʻtarilsa, u goʻyo xudoning shuncha koʻp marhamatiga muyassar boʻladi. Dante tabiat hodisalari tasviriga alohida ahamiyat beradi. “Doʻzax” dagi qaygʻuni aks ettirgan boʻyoq va zulmat “Aʻrof”da ochiq va moviy osmon bilan almashadi. Dante “Jannat” dagi bogʻlarni oʻz vatanidagi yashnagan goʻzal bogʻlar bilan taqqoslaydi. Dantening “Ilohiy komediya” sining kompozitsiyasi puxta ishlangan. Asar tuzilishida uchlik (poemaning uch qismdan tashkil topishi, uch yirtqich hayvon, iblisning uch yuzliligi, hatto sheʼrlarning tersina – uch misrali ekanligi) troitsa haqidagi xristian ideyasi simvoli sifatida koʻrinsa ham, lekin asarning yaratilishida antik adabiyot manbalari asosiy rol oʻynaydi. “Ilohiy komediya” nafaqat Dantening, shuningdek, butun oʻrta asrlar gʻarb sheʼriyatining eng nodir asaridir. Osiyoda “Ramayana” va “Shohnoma”, “Goʻroʻgʻli” va “Xamsa” kabi buyuk asarlar dunyo madaniyati va sheʼriyatida qanday ahamiyat kasb etgan boʻlsa, “Ilohiy komediya” Ovrupa va jahon madaniyati va sheʼriyatida shunday ahamiyat kasb etdi. Buyuk italyan shoiri Franchesko Petrarka (1304 – 1374)ning ijodi ilk Uygʻonish davriga toʻgʻri keladi. Uning ota-onasi Florensiyalik boʻlib, Dante kabi Oq gvelflar partiyasi tarafdorlari boʻlgan va shahardan quvgʻin qilinishgan. Aretso shahrida tugʻilgan Petrarka, huquqshunoslikni Italiya universtetlarida oʻrgandi, biroq yurist boʻlib ishlamadi. Antik madaniyat, uning tarixiga qiziqqan boʻlajak shoir, lotin tilini mukammal oʻrgandi. U oʻz hayotini qadimgi davr olimlari, rimlik shoir va faylasuflarning qoʻlyozmalarini tadqiq etishga bagʻishlashga qaror qildi. Kutubxonalarga kirib ishlash imkoniyatini unga ruhoniylar rutbasi berar edi. Kardinal Jovanni Kolonni bilan birga Ovrupa ning koʻplab mamlakatlari va shaharlarida boʻlgan Petrarka, bir necha yil Fransiyaning janubida yashadi va oʻzining sevimli mashgʻuloti bilan shugʻullandi. 1342-yili Rimda unga dafna daraxti yaproqlaridan shuhrat chambari

taqdim etildi. Bu milliy shoirga bo'lgan yuksak ehtirom edi. 1327-yilning 6-aprelida Avinon shahrida uning hayotidagi muhim voqealardan biri sodir bo'ldi. Bu yerda u ilk bora Laura bilan uchrashdi. Go'zal xonimning qiyofasi bir umrga qalbiga muhrlandi. Shoir unga bag'ishlab ko'plab she'rlar, sonetlar bitdi. Lauraga bag'ishlangan she'rlari ikki qism: "Madonna Lauraning hayoti" va "Madonna Lauraning o'limi" dan iborat bo'lgan "Qo'shiqlar kitobi" (1358) to'plamida jamlagan. "Afrika" epik dostoni va buyuk rimliklar hayotiga bag'ishlangan "Mashhur kishilar haqida" asari Petrarkaning qalamiga mansub. Shoir tiriklik chog'laridayoq Italiya adabiy dunyosining yetakchisiga aylandi. Biroq Petrarka jahon adabiyoti tarixida, avvalo, sonetlar muallifi sifatida nom qozondi. Sonet janri XIII asrda italyan she'riyatida paydo bo'ldi. Dantening Beatrichega bag'ishlangan she'rlari sonet shaklida yozilgan bo'lsa-da, bu janrni XIV asrda Petrarka yuqori pog'onaga ko'tardi. Ovrupa dagi ko'plab mamlakat shoirlari uning an'analarini davom ettirdilar. Sonet janri o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ular quyidagilardan iborat: sonet o'n to'rt misradan iborat bo'lishi kerak. Ular to'rt bandga bo'linadi: ikkita birinchi va ikkinchi bandlar to'rt qatorli bo'lib, katrena deb ataladi, uchinchi va to'rtinchi bandlar uch qatorli tersetlardan iborat. Petrarkaning sonetlari aynan shu tarzda qurilgan: O, bu bol takallum, o, qarash qiyg'och, Ko'rgummi sizni bot, eshitgummi bot? Quyida xuniga cho'mgan Muhabbat, Taqdiridan rozi o, bu, sumbul soch! O, bu, ajib chehra, qahri boshda toj, Zorman-u ko'rgani, cho'chirman, hayhot! O, bu ishq choyshabi va'da qilgan tot! Yotsam yondiradir, hohlasang-da, qoch! Navozish va sehr-u jodu ko'rsatib, Qiyo boqur ahyon-ahyonda bir-bir, Ma'no qorishadir bor hayotimga. Va shu on hasad-la olay, deb tortib – Shu zarra haqqim bor, fortuna-taqdir, Beomon g'animday shoshar oldimga. (Shukur Qurbon tarjimasi).Italyan sonetlarida katrenalarning birinchi misra uchinchisi bilan qofiyadosh bo'lsa, ikkinchisi to'rtinchi misra bilan qofiyalanadi – abab abab, yoki ikkinchi varianti – abba abba. Tersetlarda ham misralar ikki xil ko'rinishda qofiyalanadi: I variant – cdc dcd; II variant – cdc cdc.

Petrarka ko‘proq ikkinchi variantdan foydalangan. Odatda, sonet shunday quriladiki, birinchi katrenada bildirilgan fikrga ikkinchi katrenadagi mulohaza qarama-qarshi qo‘yiladi; sonet mulohazalarni tugallovchi o‘y-fikrlar bilan yakunlanadi. Bokachcho (1313–1375). Jovanni Bokachcho Parijda, italiyalik badavlat savdogar va fransuz ayoli oilasida tug‘ildi. Bolaligida Italiyaga olib kelingan Bokachcho oldin savdo maktabida, keyin Neopolitan universitetining huquqshunoslik fakultetida o‘qiganiga qaramay, adabiyot hayotining mazmuniga aylandi. U she‘rlar, poemalar, romanlar muallifi bo‘lsa-da, hikoyalari bilan mashhurlikka erishdi. Bokachcho Florensiya shahrining siyosiy hayotida faol ishtirok etdi, Florensiyaning Romanedagi elchisi bo‘ldi. Dantening “Ilohiy komediya”si ta’sirida “Muhabbat xayollari” poemasini yozib, boqiy baxt-saodat, huzur-halovatga erishish yo‘llarini izlash haqidagi fikr mulohazalarini bayon qiladi. Adib Petrarka kabi antik davr madaniyatini chuqur o‘rgandi; “Iliada” dostonini asliyatda o‘qish maqsadida qadimgi yunon tilini o‘rgandi. qiziqarli voqealarni kiftini keltirib so‘zlab berish qobiliyati bor bo‘lib, o‘z hikoyalari syujetini hayotning o‘zidan topar, qahramonlari turli tabaqa vakillari edi. Italyan badiiy prozasi va novella janrining asoschisi bo‘lgan Bokachcho, novellada hikoya janriga oid turli xususiyatlarni: afsona va rivoyatlar, ertaklar, masallarni birlashtirdi. Yozuvchi novellalar to‘plami bo‘lgan “Dekameron”(yunoncha dekameron so‘zi o‘n kunlik ma’nosini anglatadi) asari ustida 1352–1354-yillarda ishladi. Kitobning nomi uning kompozitsion qurilishi bilan bog‘liq bo‘lib, u o‘n qismdan iborat, har bir qismda o‘ntadan novella berilgan. Ular o‘nta hikoyachi – yetti erkak va uch ayol tomonidan o‘n kun davomida so‘zlab beriladi. Asarning kirish qismida o‘nta yigit va qiz Florensiyada tarqalgan vabo epidemiyasidan qochib, shahar tashqarisidagi bog‘li koshonada to‘planadilar. Ular har kecha navbatma-navbat turli hikoyalarni so‘zlab beradilar.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak Har kun uchun ma’lum mavzu tanlangan: baxtsiz muhabbat, oqilona javoblar, ayyor odamlar, bevafo xotinlar, muruvvatli va

saxovatli kishilar, inson boshiga tushgan mushkul sinovlar, taqdirning bevafoqligi haqida. Xarakteriga ko‘ra novellalar turlicha bo‘lib, “Dekameron”da sarguzasht novellalar (Landolfo Rufalo haqida – ikkinchi kun, to‘rtinchi novella), novella-latifalar (Cheska haqida – oltinchi kun, sakkizinchi novella), psixologik novellalar (Federigo delya Alberiga – beshinchi kun, to‘qqizinchi novella)ni uchratish mumkin. Keyingi davrlarda Bokachcho novellalari syujetlariga ko‘plab yozuvchilar, jumladan, Shekspir, Molyer, ispan dramaturgi Lope de Vegalar murojaat qildilar. Rus kompozitori D.Bortnyanskiy Federigo haqidagi syujet asosida “Lochin” operasini yaratdi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. The Renaissance. Walter Pater.2000. The Modern library. P.249
2. Қаюмов О. Чет эл адабиёти. – Т. : Ўқитувчи, 1987.
3. Qosimov A. Xo‘jayev S. Jahon adabiyoti: Antik davrdan XVII asrgacha. – Farg‘ona, 2016.
4. Сулаймонова Ф. Шекспир Ўзбекистонда. – Т.: Фан, 1978.
5. Шекспир. Танланган асарлар. Беш жилдлик. 1-жилд. – Т., 2008.
6. Шекспир. Сайланма. 3-жилд. – Т., 2008